ISSN:2667-4769

Jia journal

Uluslararası Sanat ve Sanat Egitimi Dergisi

Cilt:7 Sayı: 17

www.jiajournal.com

International Journal of Art and Art Education

Uluslararası Sanat ve Sanat Eğitimi Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

Uluslararası Sanat ve Sanat Eğitimi Dergisi

International Journal of Art and Art Education

ISSN: 2667-4769

Journal of Art and Art Education dergisi(Jiajournal), yılda üç defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir. **Jiajournal'da** yayımlanan tüm makalelerin yayın hakları **Journal of Art and Art Education dergisi(Jiajournal)**'ne aittir.
Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir şekilde basılamaz. Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.
Yayın kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Journal of Art and Art Education, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir **Academic Resource Index, Advanced Scıence İndex, ASOS, Eurasian Scientific Jorunal İndex, CiteFactor, Directory of Resarch Jornals İndexing, Google Scholar, Sobiad, Scientific Indexing Service** tarafından taranmaktadır.

Journal of Art and Art Education is an international, three-reviewed in a year journal.
Jiajournal, bear the sole legal responsibility for their published works in **Journal of Art and Art Education**
Journal of Art and Art Education has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of **Journal of Art and Art Education**. It can be quoted as long as referred to the Jiajournal.
The Editorial Board makes the final decision to publish articles.

ISSN: 2667-4769

Sayı / Issue: 17– Aralık / December: 2024

International Journal of Art and Art Education

Uluslararası Sanat ve Sanat Eğitimi Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

Uluslararası Sanat ve Sanat Eğitimi Dergisi
International Journal of Art and Art Education
ISSN: 2667-4769

Editor

Doç. Dr. Yahya HİÇYILMAZ

Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Fatih KARİP

Doç. Dr. Emrah PEK

E-mail: jiadergi@gmail.com
Web: http://www.jiajournal.com

JİAJOURNAL

Sayı / Issue: 17– Aralık / December: 2024

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

Editor
Doç. Dr. Yahya HİÇYILMAZ

Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Fatih KARİP

Doç. Dr. Emrah PEK

Alan Editörleri

Müzik: Dr. Öğr. Üyesi Kadir YILMAZ

Grafik: Doç. Dr. Meyrem DEVECİ

Dr. Melinda KOSTELAC

Resim: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AZAMET

Resim- İş Eğitimi: Prof. Dr. Meltem KATIRANCI

Doç. Dr. Fatih KARİP

Heykel: Prof. Dr. Sezer CİHANER KESER

Dr. Sergei KAREV

Geleneksel Türk Sanatları Bölümü: Doç. Dr. Ruhi KONAK

Doç. Dr. Karim MİRZAEE

Seramik: Doç. Dr. Olcay BORATAV

Dr. Ljubica JOCİC

Sinema: Dr. Öğr. Üyesi Afif ATAMAN

Moda tasarım: Dr. Beyhan PAMUK

Prof. Dr. Yosi ANAYA

Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü:

Dr. Işılay KONAK

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet ALTIN - Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ - Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Birsen ÇİLELİOĞLU - AHBV Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz ŞENGÜL - Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Cingiz BAGİROV - Azerbaijan State University of Flormaniya

Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ - Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Fethiye ERBAY - Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Figen ÖZEREN - Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ELMAS - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Lela GELEİSHVİLİ - Art Academy of Georgia

Prof. Dr. Mansur CEFEROV - Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Meliha YILMAZ - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TALAS - Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi

Prof. Dr. Necati DEMİR - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin ÖNLÜ - Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan CEBRAİLOĞLU - Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Osman KUNDURACI - Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. S. Cem ŞAKTANLI - Alaattin Keykubat Üniversitesi

Prof. Dr. Serap BUYURGAN - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Şebnem Ruhsar TEMİR Gökçeli - Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ - KTO Karatay Üniversitesi

Doç. Dr. Aziz ERKAN - Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Bahar SOĞUKKUYU - Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru ALPARSLAN - Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Elif AKSOY - Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Engin GÜRPINAR - İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Funda MASDAR - Bitlis Eren Üniversitesi

Doç. Dr. Gülnur DURAN - Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan KUYUMCU - Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim Gökhan CEYLAN - Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Menduha SATIR KAYSERİLİ - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mutlu ERBAY - Boğaziçi Üniversitesi

Doç. Dr. Nazan OSKAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Nilgün ŞENER - Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Onur ZAHAL - İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Özlem GÖK - Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Roza SULTANOVA - Tatarstan Academy of Sciences

Doç. Dr. Yakup Alper VARIŞ - Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Hanife Neris YÜKSEL - Akdeniz Üniversitesi

Doç. Nihat Sezer SABAHAT - Ordu Üniversitesi

Doç. Umut KAYAPINAR - Akdeniz Üniversitesi

Dr. Fariz KHALILLI - Medieval Aksu Town State History and Culture Reserve

Dr. Ögr. Üyesi Ahmet Hakan YILMAZ - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Dr. Ögr. Üyesi Ayşe ÇETİN - Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Ögr. Üyesi Demet KARAPINAR - Yeditepe Üniversitesi

Dr. Ögr. Üyesi Esra VAROL- Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi

Dr. Ögr. Üyesi Hüda SAYIN YÜCEL - Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Ögr. Üyesi İ.M.V. Noyan GÜVEN - Kastamonu Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Mehmet Murat ÖZKOYUNCU- Atılım Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Nuri SEZER - Gelişim Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Özlem KAYA - Hitit Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Setenay Sezer BABALIOĞLU - Doğuş Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Shurubu KAYHAN - İstanbul Kültür Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Şuayyip YÜCEL - Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Ögr. Üyesi Ülkü GEZER - Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman EREN - Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali KOÇ- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurane SELİMLİ - Azerbaijan State Academi of Arts
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖZDİL - Artuklu Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ - Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Yakup KAPTAN - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Çağatay İnam KARAHAN - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin YÜKRÜK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mansur CEFEROV - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem KATIRANCI - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Emin KAYSERİLİ - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz DİLMAÇ - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Serap YÜKRÜK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Sezer CİHANER KESER - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Adem YÜCEL - Tokat GOP Üniversitesi

Doç. Dr. Armağan KONAK - Mehmet Akif Ersoy Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Sena SENGİR - Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Seyhan KALAYCI - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Beste ATALAY ÖCAL - Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Meyrem DEVECİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Ali BEDEL

Cengiz ŞENGÜL

Makale Türü: Araştırma makalesi

Makamsal Dizilerin Türk Sanat Müziği ve Türk Halk Müziğindeki Kullanım Durumları

Usage Cases Of Modal Series In Turkish Classical Music And Turkish Folk Music

1-19

Esra ŞAHİN

Selma TAŞKESEN

Makale Türü: Araştırma makalesi

Öğrencilerin Yeniden Yorumuyla Goya'nın 3 Mayıs 1808 Tablosu

Goya's May 3rd 1808 Reinterpreted by Students

20-46

Fatih DAŞDEMİR

Ünal BASTABAN

Makale Türü: Araştırma makalesi

Göç Temalı Sanat Eserlerinde Kadın Kimliği

Female Identity in Migration Themed Artworks

47-62

Feyzi Berat KAPLAN

Barış DEMİRCİ

Makale Türü: Araştırma makalesi

Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi Ana Bilim Dallarındaki Çalgı Eğitimcilerinin Mesleki Tükenmişlik ve Mesleki Doyum Düzeylerinin İncelenmesi

Determining The Job Satisfaction And Occupational Burnout Levels Of The Instrument İnstructors In The Department Of Music Education In Faculty Of Education

63-77

Gülnur DURAN

Makale Türü: Araştırma makalesi

El Yazması Kitapların Zahriyesindeki Bazı Bezeme Unsurlarına Dâir

Concerning Some Ornamental Elements in the Frontispieces of Manuscripts

78-94

Gülşen ÇELİK

Makale Türü: Araştırma makalesi

Yapay Zekânın Günümüz Sanatı Üzerindeki İktidar Olgusu

The Phenomenon of Authority of Artificial Intelligence in Contemporary Art

95-109

Günay TUZKAYA

Makale Türü: Araştırma makalesi

Maurice Ravel'in À La Manière De Borodine Eserinin Müzikal Analizi ve İcraya Yönelik Öneriler

A Stylistic Analysis and Interpretative Suggestions for Maurice Ravel's À La Manière De Borodine

110-125

Muhammet Hanifi ZENGİN

Makale Türü: Araştırma makalesi

Yerel Coğrafi Kodların Sanatsal Kimlik Oluşturma Üzerindeki Etkisi: Kars Sergi Örneği

The Effect of Local Geographical Codes on Creating Artistic Identity: Kars Exhibition Example

126-138

Oya Cansu DEMİRKALE KUKUOĞLU

Makale Türü: Araştırma makalesi

Grafik Tasarımda Retro-Fütürizm ve Film Afişlerine Yansıması

Retro-Futurism ın Graphic Design And The Future Of The Past In Movie Posters

139-154

Siyar KÖKSAL

Ömer ÜÇER

Makale Türü: Araştırma makalesi

Müziksel İşitme – Teori Eğitimi ve Yapay Zeka: Mevcut Dijital Uygulamaların İncelenmesi ve Geleceğe Yönelik Öneriler

Musical Hearing – Theory and Artifical Intelligence: A Review of Existing Tools and Suggestion for the Future

155-172

Ümran Ezgi GÜLEKEN

Cengiz ŞENGÜL

Makale Türü: Araştırma makalesi

Necil Kazım Akses Flüt Sonatının Müzikal Özellikleri ve İcra Teknikleri Açısından Analizi

Analysis of Necil Kazım Akses Flute Sonata In Terms of Muiıcal Features and Performance Techniques

173-183

Yelin ÇELİK

Hüda SAYIN YÜCEL

Makale Türü: Araştırma makalesi

Arnold Böcklin, Karl Wilhelm Diefenbach ve Lucian Freud'un Eserlerindeki Dekadans (Çöküş) Kavramının İncelenmesi Makale

An Analysis of the Concept of Decadence (Decline) in the Works of Arnold Böcklin, Karl Wilhelm Diefenbach, and Lucian Freud

184-206

Zeynep Tuba ÇAKIR

Özlem GÖK

Makale Türü: Araştırma makalesi

Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin Çağdaş Sanat Yaklaşımlarını Derslerinde Kullanım Durumları (Tokat Merkez İl Örneği)

The Case Of Applying Contemporary Art Approaches In Lessons By Visual Art Teachers (A Sample Of Tokat Province)

207-221

Editörden…

Değerli bilim insanları,

Uluslararası Sanat ve Sanat Eğitimi Dergisi (Jiajournal), Aralık 2024 tarihli 17. sayısıyla bilim dünyasının karşısına çıkmaktan mutluluk duymaktadır. Bu sayımızda farklı alanlardan 13 araştırma makalesi bulunmaktadır,

Sanat alanında uluslararası boyutta nitelikli araştırmaları yayımlama hedefiyle yola çıkan dergimizin, akademik dünyaya önemli bir etki yaratmayı amaçladığını belirtmek isteriz. Siz değerli bilim insanlarını, sonraki sayılarımızda yazar ve hakem olarak aramızda görmek ve eleştirilerinizle kendimize daha doğru bir yol çizmek, bizim için büyük bir onur kaynağı olacaktır.

2018 yılından beri yayın hayatına devam eden dergimiz, doçentlik ve tüm akademik yükseltme kriterlerini taşımaktadır. Dergimizin 17. sayısına destek vererek onurlandıran yazarlarımıza, değerlendirme aşamasında kıymetli vakitlerini ayıran hakemlerimize ayrıca teşekkürlerimi sunmak isterim.

Yeni sayımızın bilim dünyasına hayırlı olması ve diğer sayılarda buluşmak dileklerimle...

Doç. Dr. Yahya HİÇYILMAZ

ISSN:2667-4769, Cilt:7, Sayı:17, Aralık 2024, s. 78-94

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date | Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

29/10/2024 | 12/12/2024

http://dx.doi.org/10.29228/jiajournal.79030

Gülnur DURAN[1]

El Yazması Kitapların Zahriyesindeki Bazı Bezeme Unsurlarına Dâir[2]

Özet

İslâm medeniyetinin oluşumundan itibaren Kur'an-ı Kerîm'e gösterilen saygı ve sevgi neticesinde, onu en güzel şekilde bezeme isteği tezhip sanatının gelişmesine sebep olmuş, el yazması kitaplar, İslâm milletlerinin sanat, zevk ve geleneklerine göre tezhip edilmişlerdir. Böylece, tezhipli el yazması kitaplar, sadece içerikleriyle değil, aynı zamanda bezemeleriyle de büyük bir sanat değerine sahip olmuşlardır. Zahriye, mushaf nüshaları ve çeşitli konulardaki el yazması kitaplarda esas metnin başladığı ilk sayfanın arka yüzü için kullanılan bir tâbirdir. Kitabın zahriyesi, genellikle kitapla ilgili bazı bilgilerin (temellük kaydı) ve mühürlerin yer aldığı, bezemesiyle de müzehhibin kitabın metnine bağlı olmadan bütün hünerini gösterdiği kısımdır.

Tezhip sanatı, el yazması bir kitaba estetik bir değer kazandırmasının yanı sıra, metinlerin okunabilirliğini ve görsel çekiciliğini de arttırarak katkı sağlar. Tezhip sanatının unsurları, dönemlerin kültür ve sanatının anlaşılmasında; kullanılan kâğıdın cinsinden, boyar malzemelerine, üslubuna, sanatkârlarına ve sanatın hamilerine dâir önemli ipuçları verir. Zahriye tezhibinde kullanılan kompozisyonlar, desenler, motifler, renkler ve uygulama tekniği yapıldığı dönemin sanat anlayışını ve üslubunu belirleyen ögelerdir. Bu çalışmada, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK), Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK) ve Konya Mevlâna Müzesi (KMM)'inde, ayrıca literatür taramasıyla yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda seçilen, farklı dönemlere ait, farklı konularda ve ölçülerdeki sanatlı el yazması kitapların zahriyeleri dijital ortamda incelenmiş; çeşitli şekillerde uygulanmış yazılı zahriye tezhibi, yazısız zahriye tezhibi, zahriyelerde tezhipli fihristler, zahriyelerde takdim minyatürleri gibi tespit edilen bezeme unsurlarından bazıları özellikleriyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: El yazması kitap, tezhip sanatı, zahriye, fihrist, takdim minyatürü.

Concerning Some Ornamental Elements in the Frontispieces of Manuscripts

Abstract

Since the formation of Islamic civilization, as a result of the respect and love shown to the Holy Qur'an, the desire to decorate it in the most beautiful way has led to the development of the art of illumination, and manuscript books have been illuminated according to the artistic tastes, aesthetics, and traditions of Islamic nations. Thus, illuminated manuscript books have acquired great artistic value not only with their content but also with their ornamentation. Frontispiece is a term used for the back of the first page where the main text begins in copies of the Qur'an and manuscript books on various subjects.

The frontispiece of the book is generally the part where the record of ownership, the seal, some information about the book are included, and where the illuminators show all their skills without being dependent on the text of the book, and it reflects the importance of the book with its ornamentation.

[1] Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, gduran@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8320-2067

[2] Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir. Çalışma intihal incelemesinden geçirilmiştir.

In addition to being an aesthetic element of a manuscript, the art of illumination contributes to the book by increasing the readability and visual appeal of the texts. The elements of the art of illumination provide clues about the culture and art of different periods, including the type of paper used, dyeing materials, style, artists, and patrons of the art. The compositions, patterns and motifs used in frontispiece illumination are elements that determine the artistic understanding and style of the period in which they were made. In this study, as a result of literature review and research, the frontispieces of manuscripts selected from various museums and manuscript libraries, belonging to different periods, on different subjects and in different sizes, were examined in a digital environment; some of the identified decoration elements such as illuminated frontispieces with and without text, fihrist illumination, and introductory miniatures, which were applied in various ways, were analyzed in detail with their features.

Key words: Manuscript, art of illumination, frontispiece, fihrist, introductory miniature.

GİRİŞ

El yazması kitaplar, İslâm milletlerinin sanat, zevk ve geleneklerine göre sadeliği bozacak, okumayı güçleştirecek tarzda teferruattan kaçınılarak tezhip edilmişlerdir. Tezhipli el yazması kitaplar nüshalarının taşıdığı özellikler ve bezemeleri bakımından basma eserlerden farklı bir öneme sahiptir. Yazma bir eserin nüshaları, matbu eserde olduğu gibi birbirinin aynı değildir. Çoğu kez ayrı ayrı müstensihler tarafından, âharlı kâğıtlar üzerine el ile yazılarak çoğaltıldıkları için, bilerek ya da bilmeden atlama, ilâve vb. farklılıklar gösterebilir. Aynı şekilde, el yazması bir kitabın nüshalarının bezemeleri de farklıdır. Bu kitaplar, saray nakkaşhânelerinde sernakkaş gözetiminde, nakkaşlar ve müzehhipler tarafından kollektif bir çalışmayla tek tek hazırlanmıştır. Nakkaşhânelerde, farklı kültür ve sanat ortamlarından gelen sanatkârların çalışmaları ve etkileşimleri, dönemlere göre tezhip sanatında çeşitli üslupların oluşumuna yol açmıştır. Yazı, tezhip, minyatür, ebrû ve cild bakımından sanat değeri taşıyan el yazması eserlerde temellük kaydının bulunması, yazmanın padişah, sultan, devlet adamı gibi önemli bir kişi adına veya kütüphanesi için hazırlanmış olması, el yazması eserlerin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken özellikler olmuştur (Çöğenli, 2011; Çağman, 2023).

Tezhip sanatı, yazıya estetik değer katmanın yanı sıra kitabın okunmasını kolaylaştıran ve metne anlam yükleyen önemli katkılar sağlar. Bu katkılar arasında, âyet / cümleleri ayıran bezemeli duraklar, sûre / bölüm başlangıçları için yapılan tezhipler, mushaflarda sayfa kenarlarına (hâşiye) yapılan mushaf gülleri ve cüzlerin bölümlenmesinin tezhipli sayfalarla işaret edilmesi bulunur. Kitabın başında zahriye, metnin başlangıcında serlevha, metnin sonunda ferağ kaydı / ketebe sayfası / hâtime / bitiş zahriyesi, mushaflara mahsus devamında gelen hatim duası, esmâ-i hüsnâ, falnâme sayfaları ve kitabın başında veya sonunda yer alan fihrist, minyatürlü yazmalarda takdim minyatürleri gibi unsurlar kitabın estetik ve işlevsel değerini artırır. Tezhip uygulamaları da kitabın içeriğine ve yapısına göre şekillenir ve farklılıklar gösterir. Sanatlı el yazmalarında, kitabın cildinden, yan kâğıdından ve varsa vikâye varaklarından sonra, kitabın metninin başladığı serlevhası / unvan sayfasından önceki ilk sayfa zahriyesidir. Bu bölüm, kitabın metnine bağlı olmadan tezhip edilen kısımdır ve zengin tezhibiyle kitabın değerini gösteren önemli bir özelliktir.

Zahriye ve Bezeme Unsurları

Zahriye, mushaf, edebiyat ve tarih gibi dinî, edebî ve ilmî konulu el yazması kitaplarda esas metnin başladığı ilk sayfanın arka yüzü için kullanılan bir terimdir. Sözlük anlamı Ar. ẓahr > ẓahriyye "arka, sırtla ilgili" olan zahriye, genellikle kitap sahibinin temellük kitâbesinin[3] tezhipli olarak yer aldığı kısımdır (Ayverdi, 2005, s.3470; Gacek, 2020). Zahriye tezhibi onuncu yüzyıldan itibaren mushaflarda görülmeye başlanmış, on yedinci yüzyıldan sonra seyrekleşmiş ve eski inceliğini kaybetmiştir (Derman, 2009). Zahriye tezhibinde sayfa düzeni tarihsel gelişimi içinde dönemlere göre değişiklikler göstermiş, farklı üsluplarda ve kitapların boyuna uygun biçimde madalyon (daire), beyzî (oval), mekik, kare ve tam sayfayı kaplayan dikdörtgen şeklinde

[3] Temellük kaydı (temellük kitâbesi); "Kitapların başına yazılan ve o kitabın kime âit olduğunu belirten notlardır" (Ayverdi, 2005, s.3105).

tasarlanmıştır. Zahriye tezhibi tek veya karşılıklı çift sayfa olarak tasarlanmıştır, bazı zengin tezhipli eserlerde bu sayının dörde kadar çıktığı da görülür. TSMK. YY. 913'de kayıtlı 897/1491 tarihli Şeyh Hamdullah Mushafı dört zahriyesi ile bunun en güzel örnekleri arasındadır. Müzehhibler maharetlerini sadece mushaflarda göstermemiş mesnevî, dîvân, vakfiye gibi edebiyat ve tarih konulu çeşitli yazma eserleri tezhip etmek için de çalışmışlardır. Her el yazması kitabın bir tane zahriyesi vardır esası olmakla birlikte, mesnevî ve aynı cild içinde birden fazla kitaptan veya bölümden meydana gelen eserlerde, her kitabın veya bölümün başlangıcına zahriye tezhibi yapılmış olanlarına da rastlanmaktadır. TSMK. B. 282 numaralı 1417-18 tarihli yazma örneğinde; sekiz bölümden meydana gelen kitabın her bölümünün başına zahriye tezhibi yapılmıştır. Yazmanın zahriyelerindeki on beşinci yüzyıl Herat üslubundaki tezhipler mekik, madalyon (daire), damla gibi farklı şekillerde tasarlanmıştır (Özcan, 2007), (Resim 4). Tek cild mushaf nüshalarında bir tane olan zahriye tezhibinin, iki cild halinde hazırlananlarında Meryem sûresiyle başlayan ikinci cildin başına da yapıldığı görülür (Tanındı, 2019). KMM. 12/1-29 numaralı, 1314 tarihli, iki cilt halinde istinsah edilmiş olan Mushafın birinci cildi v.1a'daki zahriye tezhibi, geometrik geçmelerle bezenmiş dikdörtgen şeklinde tasarlanmış, ikinci cildin zahriyesinde farklı bir tasarım uygulanmıştır (Demircan, 2010). Otuz ayrı cüz halinde istinsah edilmiş mushafların sanatlı nüshalarında her cüzün zahriyesinde; büyük eb'atlı, sayfa sayısı fazla olan mushafların dört cild halinde tasarlananlarında yine her cildin zahriyesinde yerini almıştır.

El yazması kitapların zahriyeleri tezhip yapılmadan boş da bırakılabilir, temellük kaydı, kitabın sahiplerinin imzâları ve mührü, vakıf kaydı, kitabın ve yazarın adı gibi bilgileri içerebilir. Bunun örneklerinden biri olan SYEK. Ayasofya 3858 numaralı, 1522 istinsah tarihli bir Hamse-i Nizamî nüshasının zahriyesinde (v.1a) tezhip yapılmamış, Sultan I. Mahmud'un (1703-1730) mührü ve vakıf kaydına yer verilmiştir; mühürde meâlen "yarab Ahmed senden başarı temenni eder", vakıf kaydında "bu görkemli nüsha yüce sultanımız büyük hakan karaların ve denizlerin mâliki Haremeyn şerifinin hizmetkârı sultan oğlu sultan Sultân el-Gazî Mahmûd Han'a sahih ve şer'i bir şekilde okuyan ve faydalananlar için vakfedildi. Allah onun görkemli mülkünü ebedî kılsın. Haremeyni Şerifeyn evkafında müftü olan Ahmed Şeyhzâde yazdı. Allah ikisine de mağfiret etsin" yazılıdır. (Güleç, 2011, s. 200-201), (Resim 1). Zahriyenin arkasında (v.1b) kitabın tezhipli serlevhası yer almıştır.

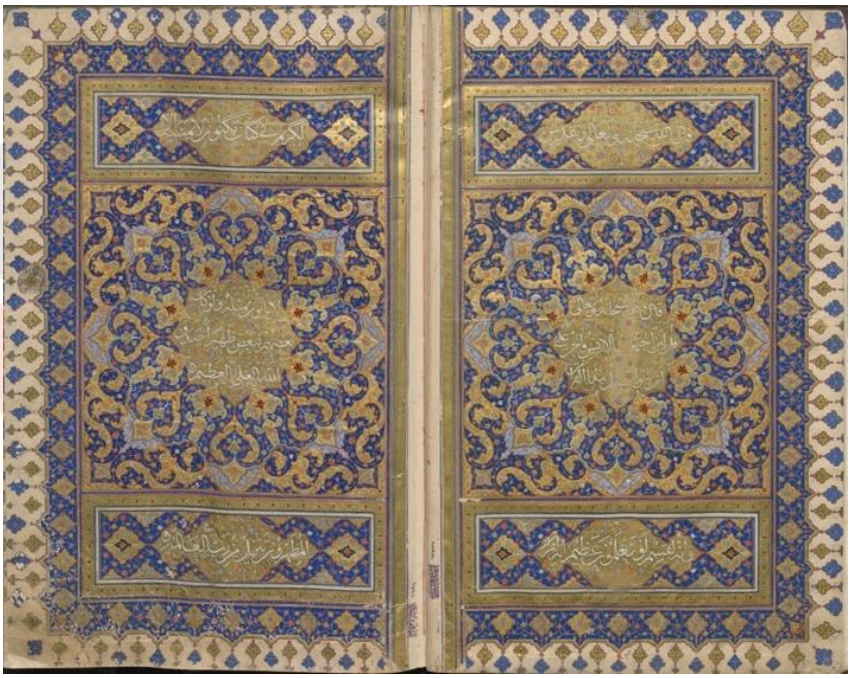
Resim 1 SYEK. Ayasofya 3858, v.1a

Yazılı Zahriye Tezhibi

El yazması kitaplarda zahriye tezhibi tek sayfa veya karşılıklı çift sayfa olarak düzenlenebildiği gibi mushaflar ve önemli kişiler için hazırlanan eserlerde sayfanın tamamını kaplayacak şekilde tezhip uygulandığı (Derman, 2010), çoğunlukla lâdînî eserlerde tezhibin içine ithaf, övgüler, eserin adı, müellifinin adı, mushaflarda bazı âyetlerin yazıldığı görülür. Zahriye

tezhibinde bir unsur olarak karşımıza çıkan bu düzenleme şekli, sayfanın tamamını kaplayan dikdörtgen, mekik, madalyon şeklindeki tezhipli sahanın merkezine yerleştirilen yazı paftasıdır. Bu pafta içinde çoğunlukla "Noksan sıfatlardan münezzeh ve yüce olan Allah (cc) buyurdu" cümlesi ve İsrâ Sûresi'nin 88. âyeti ile Vâkıa Sûresi 77.-80. âyeti yazılmıştır. Bunun örneklerine baktığımızda;

TİEM. 230'da kayıtlı bir mushaf nüshasının zahriyesinde karşılıklı bütün sayfayı kaplayan dikdörtgen planlı bir tasarım dikkati çeker. Desen sahası üç bölüme ayrılmıştır. Ortada kare şeklindeki sahanın merkezindeki yazı paftasına üstübeç mürekkebi ve rıkā' hattıyla, v.1b'de "noksan sıfatlardan münezzeh ve yüce olan Allah (cc) buyurdu" cümlesi ve İsrâ Sûresi 88. âyetin bir kısmı, v.2a'da 88. âyetin devamı yazılıdır. Bu sahanın üst ve alt tarafında yer alan sûrebaşlarındaki âyet-i kerîmeler, v.1b'de başlayıp v.2a'da devam etmiştir. V.1b'de üst başlıkta "noksan sıfatlardan münezzeh ve mukaddes olan yüce Allah (cc) buyurdu" cümlesi, alt başlıkta Vâkıa Sûresi"nin 76. ve 77. âyetinin bir kısmı, v.2a'da üst başlıkta 77. âyetin devamı, 78. âyet ve 79. âyetin bir kısmı, alt başlıkta 79. âyetin devamı ve 80. âyet olacak şekilde düzenlenmiştir. (Altıparmak, 2022, s. 185-188). Zahriyenin tezhibi on altıncı yüzyıl Safevî devri özelliklerini yansıtmaktadır. Zahriyenin ince işçilikli deseni işlemeli rûmî ve hatâyî grubu motiflerle hazırlanmıştır. Bedahşî laciverdi ve altın kompozisyonda dengeli bir şekilde kullanılmıştır. Zahriyeden sonra mushafın tezhipli serlevhası yer almaktadır (Resim 2).

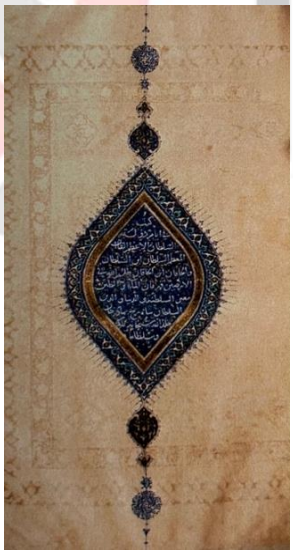
Resim 2 TİEM. 230, v.1b-2a

TİEM. 374 numaralı mushaf nüshasının zahriyesi karşılıklı çift sayfa düzenindedir. On altıncı yüzyıl Safevî devri tezhip özellikleri taşıyan tasarımı sayfanın merkezine yerleştirilen birer madalyondan oluşmaktadır. Madalyonun ortasında yer alan, altı köşeli yıldız şeklindeki yazı paftasına rıkā' hattıyla v.1b'de "Üstün ve yüce olan Allah (cc) buyurdu" cümlesi ve İsrâ Sûresi 88. âyetin bir kısmı, v.2a'da 88. âyetin devamı yazılıdır. (Altıparmak, 2022, s. 24, 27). Zahriye tezhibinin 1/12 simetrili deseni hatâyî ve rûmî motifleriyle tasarlanmıştır. Altının yoğun kullanıldığı klasik tezhip usûlünde ve temiz bir işçilikle işlenmiştir. Desen sınırında tığların zeminine halkârî yapılmıştır. Sonraki v.2a'da kitabın metni başlamaktadır (Resim 3).

Resim 3 TİEM. 374, v.1b-2a

TSMK. B. 282 numaralı, "Külliyât-ı Tarih" isimli başka bir yazmanın, 1417-18 tarihli nüshasının zahriyesindeki (v.10a) temellük kaydında; lacivert zemin üstüne üstübeç mürekkebiyle yazılmış "Muinü's-saltanatu ve'd-dünya ve'd-dîn es-sultan Şahruh Bahadır Han Halledallahu sa'bhanehu melikuhu ve's-sultanehu" ibaresi okunmaktadır (Özcan, 2007, s. 54) Timur Devri Herat tezhibinin özelliklerini taşıyan zahriye tek sayfa olarak düzenlenmiş 1/2 simetrili mekik şeklindedir. Desen rûmî motifleriyle tasarlanmıştır. Tezhibinde bedahşî laciverdi hâkimdir, ara pervazına zencerek işlenmiştir (Resim 4). Zahriyenin arkasında (v.10b-11a) tezhipli serlevhası bulunmaktadır.

Resim 4 TSMK. B. 282, v.10a

SYEK. Şehzade Mehmed 67 numaralı 1467 istinsah tarihli, "Hallü Müşkilâti'l-İşârât" isimli Arapça nüshanın çift sayfa zahriyesi, karşılıklı mekik şeklinde düzenlenmiştir (v.1b-2a). Desen sahasının ortasında yer alan paftaya tevkî' hattıyla ithaf cümlesi (v.1b), eserin ve müellifinin isimleri (v.2a) yazılmıştır. V.1b'deki ithaf cümlesinde meâlen; "Bu nüsha öncekiler ile sonrakilerin faziletlerini kendinde cem eden âdil hükümdar, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve âdemoğulları arasındaki halifesi, sultan oğlu sultan, Sultan Murad Hân oğlu Sultan Mehmed Hân'ın mütalaası için hazırlanmıştır. Allah onun kudret ve devletini daim kılsın; ömrünü ve hilafetini ebedî eylesin" yazılıdır. (2023, s.150). Fatih devri özellikleri taşıyan tezhibi sayfaların merkezine yerleştirilen mekik şeklinde tasarlanmıştır, simetrili deseni hatâyî ve rûmî motifleriyle oluşturulmuştur. Tezhipde parlak laciverd renk hâkimdir, devrin özelliği olan kahverengi ve yeşil, gri gölgeli

rûmîler titiz bir işçilikle işlenmiş, ara pervazında saç örgüsü bezemesi uygulanmıştır. v.2b'de kitabın metninin başlangıcına unvan tezhibi yapılmıştır (Resim 5).

Resim 5 SYEK. Şehzade Mehmed 67, v.1b-2a

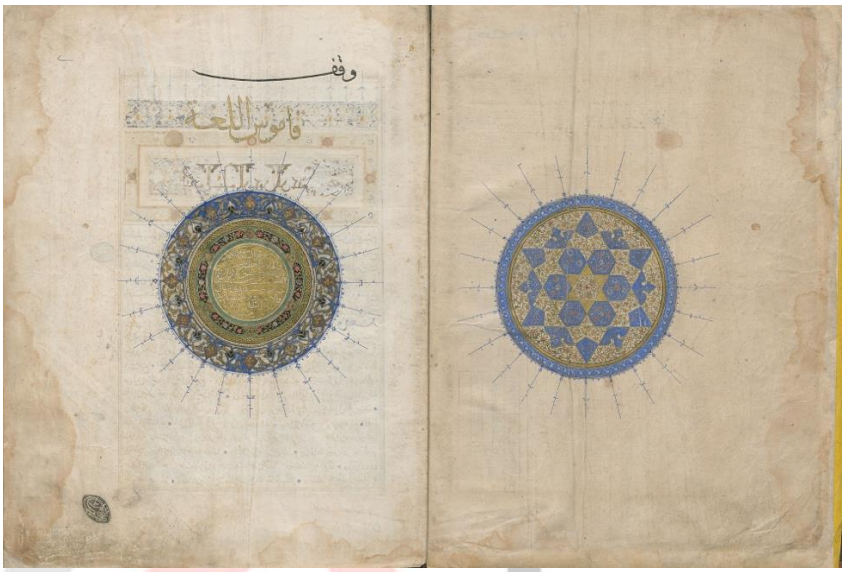
SYEK. Süleymaniye 1025 numaralı "en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser" isimli yazmanın Arapça nüshasının zahriyesinde dikdörtgen şeklinde, karşılıklı çift sayfa olarak tasarlanmış farklı bir sayfa düzeni yer almaktadır (v.1b-2a). V.1b'de ortada mekik şeklindeki desen sahasının mavi zemini üzerine ithaf üstübeç ve tevkî' hattıyla yazılıdır. İthaf cümlesinde meâlen; "Bu nüsha Sultan Murad Hân oğlu yüce sultan, Arap ve Acem sultanlarının padişahı, büyük hakan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, insanoğlu arasındaki halifesi Sultan Mehmed Hân'ın mütalaası için hazırlanmıştır. Allah saltanatını ve hilafetini daim kılsın", v.2a'da eserin ve müellifin isimleri yazılıdır (2023, s. 390). On beşinci yüzyıl Fatih dönemi tezhip özellikleri taşıyan deseni, hatâyî ve rûmî grubu motiflerle oluşturulmuştur. V.2b'de unvan tezhipli kitabın metni başlamaktadır (Resim 6). Bu yazmada da olduğu gibi el yazması kitapları tezhipleyen müzehhipler, karşılıklı çift sayfa tasarımlarda renklerin ve kompozisyonun birbirinin aynı olmasında özenli davranmışlardır.

Resim 6 SYEK. Süleymaniye 1025, v.1b-2a

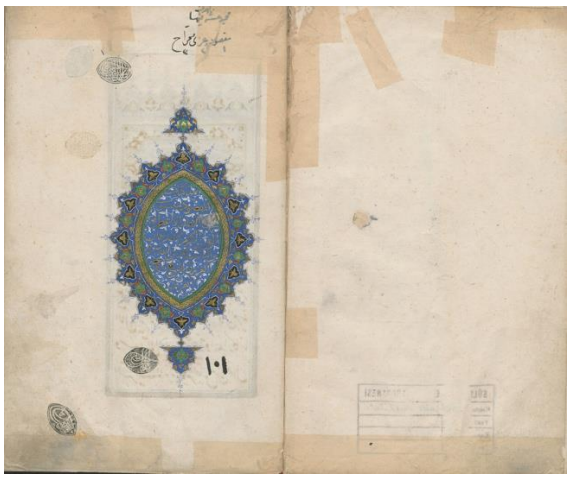
SYEK. Süleymaniye 1009 numaralı "el-Kâmûsü'l-Muhit ve'l- Kâbûsü'l-Vasît" isimli kitabın 1455-56 tarihinde istinsah edilen Arapça nüshasının zahriyesindeki gibi nadir de olsa, karşılıklı sayfalarda farklı tasarımların uygulandığı örnekler de görülmektedir. Çift zahriyenin sayfa düzeni merkeze yerleştirilmiş karşılıklı iki madalyondan oluşmaktadır v.1b'deki madalyonun tamamı tezhiplidir. Geometrili bir düzen içinde hatâyî grubu motifler deseni meydana getirmiştir. V.2a'da ise madalyonun merkezindeki altın zeminli yazı paftasında üstübeç mürekkebi ve tevkî' hattıyla ithaf vardır. İthaf cümlesinde meâlen; "Bu nüsha yüce sultan, azametli hakan, dinin bayraklarını

diken, muazzam Rum beldesi Kostantiniyye'yi fetheden zâtın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Allah onun ömür hânesini geceler ve gündüzler devam ettiği sürece mâmur ve ebedî eylesin. Hükümranlığının yularını, sonsuzluk ve bekâ sütunlarına bağlasın" yazılıdır (2023, s. 202). Madalyonların tezhibi, on beşinci yüzyıl Fatih devrinde uygulanan iki farklı tezhip üslubunda tasarlanmıştır. Yazı paftasının çevresine rûmî ve hatâyî grubu motiflerle klasik tezhip yapılmıştır. V.2b'de kitabın metninin başladığı sayfa unvan tezhiplidir (Resim 7). (Madalyon zahriye tezhibi örnekleri için bkz.; Öztürk, 2021).

Resim 7 SYEK. Süleymaniye 1009, v.1b-2a

Aynı cild içinde üç ayrı eserden meydana gelen SYEK. Şehzade Mehmet 101/1,2,3 numaralı yazmada her kitabın başına zahriye tezhibi yapılmıştır. Zahriyede Sultan II. Bayezid'in, Kanunî Sultan Süleyman'ın ve Şehzâde Mehmed'in mühürleri vardır. 1468 tarihli, "el-Maksûd" isimli ilk eserin v.1a'daki tek zahriyesi şemse şeklinde tasarlanmıştır. Desenin ortasındaki kitâbesinde "el-Maksûd adlı bu eser; kerem sahibi, bilge, İmâm-ı Âzam Nu'mân b.Sâbit'e nisbet edilmektedir. Allah onun yüce sırrını takdis etsin ve muazzam ruhunu şâd eylesin" yazılıdır. 1467 tarihli, "el-İzzî fi't-Tasrî" isimli ikinci eserin v.27a'daki tek zahriyesi yine şemse tasarımlıdır. Deseni, önceki zahriye tezhibiyle çok küçük farklılıklarla benzemektedir. Desenin ortasındaki yazı sahasına tevkî' hattıyla eserin ve müellifin adları ile ithaf cümlesinde meâlen; "Bu, el-İzzî adlı kitap olup Mu'izzüddîn ez-Zencânî'ye aittir. Allah ona rahmet eylesin. Bu nüsha Sultan Murad Hân'ın mütalaası için hazırlanmıştır. Allah ömrünü uzun kılsın, âmin" yazılıdır. 1468 tarihli "Merâhu'l-Ervâh" isimli üçüncü eserin zahriyesi, karşılıklı çift sayfa dikdörtgen şeklinde düzenlenmiştir. Diğer iki zahriyenin tezhibinde olduğu gibi, burada da Fatih devri tezhibinin desen, motif ve renk özellikleri görülmektedir. Desenin ortasında şemse şeklindeki yazı paftalarına tevkî' hattıyla, v.51b'deki ithaf cümlesinde meâlen; "Bu nüsha Sultan Murad Hân oğlu, âdil sultan, fâzıl ve kâmil padişah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Sultan Murad Hân'ın mütalaası için hazırlanmıştır. Allah saltanatını daim kılsın" yazılıdır. V.52a'da eserin ve müellifin isimleri; "bu, Merâhü's-Sarf adlı kitap olup âlim, fâzıl, üstad, kâmil Ahmed b. Ali b. Mes'ud'a aittir. Vedûd olan Allah ihsan ve lutfu ile onu mağfiret eylesin" yazılıdır (2023, s. 206), (Resim 8-10). (Yazılı zahriye tezhibi örnekleri için bkz.; Ceran, 2019).

Resim 8 SYEK. Şehzade Mehmet 101/1, v.1a
Resim 9 SYEK. Şehzade Mehmet 101/2, v.27a

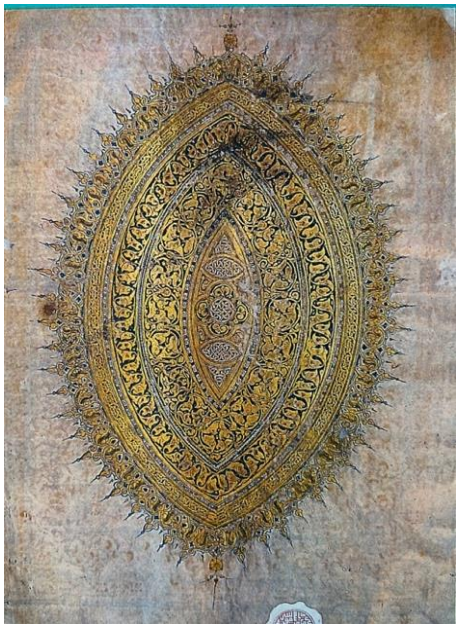

Resim 10 SYEK. Şehzade Mehmet 101/3, v.51b-52a

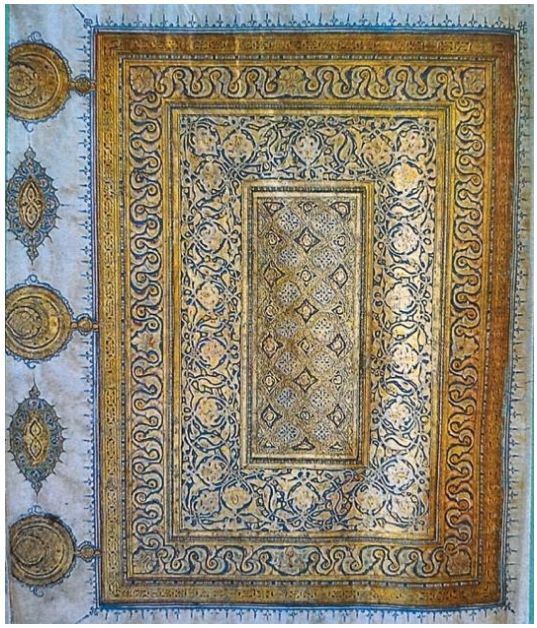
Yazısız Zahriye Tezhibi

Zahriye tezhibinde bir başka unsur, içinde yazı bulunmayan tezhipli sahadan meydana gelen zahriyelerdir. Bu tarz zahriyelerin tezhibi, tek veya karşılıklı çift sayfa şeklinde olabildiği gibi mushaflar ve önemli bir kişi için hazırlanan müzehhep eserlerde iki çift sayfanın tamamını kaplayacak biçimde de yapılmışlardır.

KMM. 51 numaralı, 1278 istinsah tarihli aynı cild içinde altı kitaptan meydana gelen Mesnevî nüshasında her kitabın zahriyesine bir adet mekik şeklinde, ardından gelen karşılıklı iki sayfasına da yazısız tam sayfa tezhip yapılmıştır. Tezhibinde altın hâkimdir, altın ve laciverd rengin kullanımı, geçmeler ve iri rûmî motifleri dönemin desen özelliklerini yansıtır niteliktedir. V.2a'da uzun kenar üzerine yerleştirilen, madalyon şeklindeki zahriye gülleri dönemin bir başka bezeme özelliği olarak görülmektedir (Tanındı, 1990), (Resim 11,12).

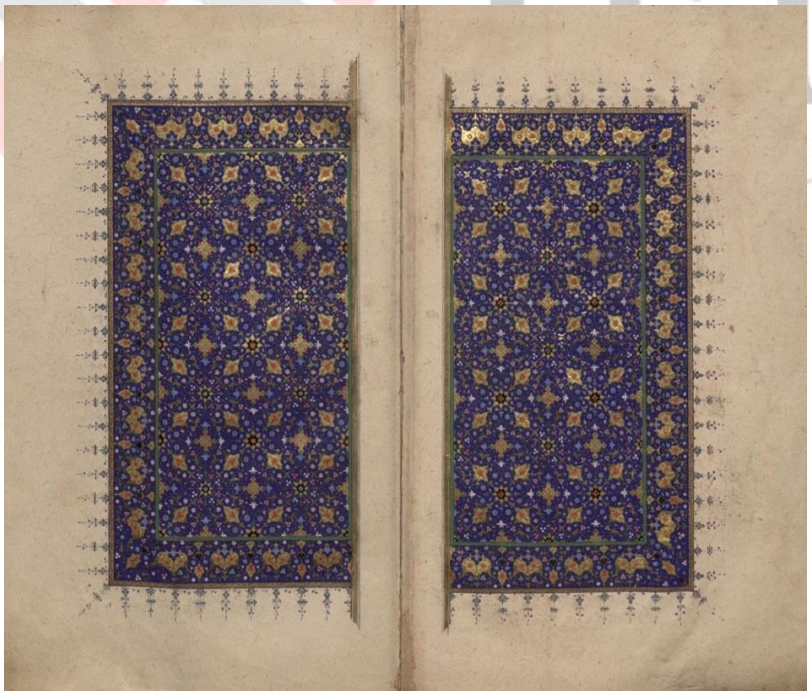

Resim 11 KMM. 51, v.1a

Resim 12 KMM. 51, v.2a

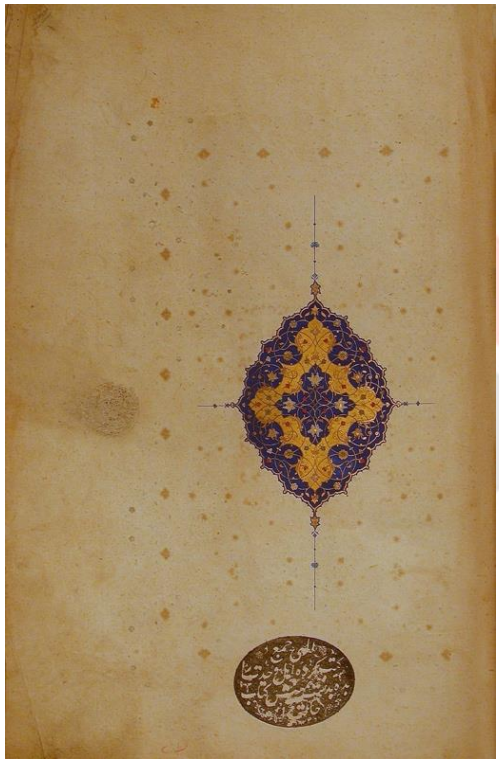
Tam sayfa tezhipli zahriye örnekleri arasında yer alan İÜNEK. A. 6662 numaralı Mushaf'ın 1508 tarihli nüshasının zahriyesi karşılıklı bütün sayfayı kaplayan dikdörtgen şeklinde tasarlanmıştır. Zahriyenin deseni, II. Bayezid devrinin tezhip özelliklerinden sonsuzluk kavramının tasarımdaki bir ifadesi olan ulama (raport) kompozisyonludur (Küpeli, 2007). Dönemin desen, motif, renk ve ince işçiliğiyle öne çıkan bezemeye sahiptir (Resim 13).

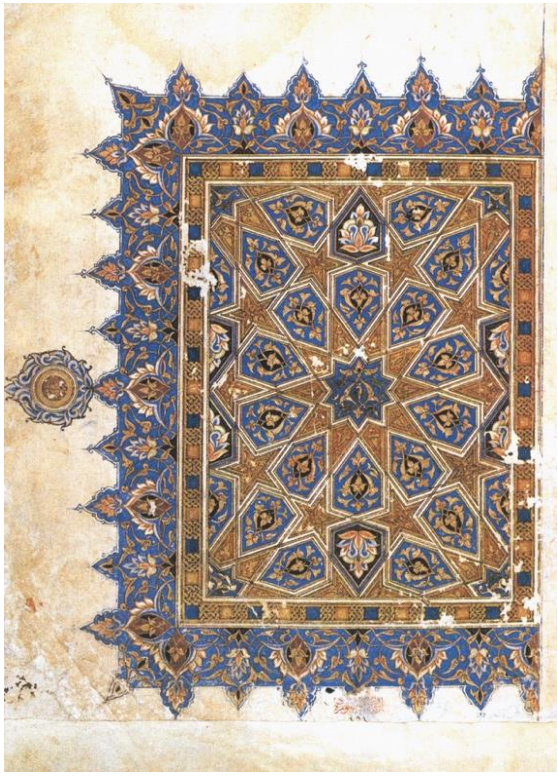
Resim 13 İÜNEK. 6662 v.1b-2a

Yazısız zahriyelerin tek sayfa düzenlenmiş örneklerinden biri de, SYEK. Halet Efendi 376 numaralı, 1495 tarihli Hamse-i Nizamî nüshasının v.1a'daki mekik tasarımlı zahriyesidir. Desen, renk ve motifleriyle on beşinci yüzyıl sonları tezhip üslubunun ince işçilikli güzel bir örneğidir (Güleç, 2011), (Resim 14).

TİEM. 452 numaralı, 1340-41 tarihli mushaf nüshasının (2010, s. 250), v.2a'daki zahriye tezhibi sayfanın tamamını kaplayacak şekilde düzenlenmiştir. İlhanlı Döneminin geometrik tasarımlı tezhip özelliğini taşımaktadır. Zahriyenin deseni on dördüncü yüzyıl mimari eserlerinin taş yüzeylerinde ve ahşap oymalarında çok rastlanan geometrik tasarımların kitap bezemelerine yansıması olarak düşünülebilir. Madalyon şeklindeki zahriye gülü, uzun kenar orta ekseninde hâşiye sahasına yerleştirilmiştir. Erken dönem el yazmalarında uygulanan bir özellik olan zahriye güllerinin on dördüncü yüzyıldan sonra yapılmadığı bilinmektedir. Günümüze gelebilen pek çok tezhipli yazma örneğinde buradaki sayfa planına göre karşı sayfasında da tezhip bulunurken, bu eserde tek sayfa olması, karşı sayfaya ne olduğu konusunda soru işareti bırakmaktadır (Resim 15). (Yazısız zahriye tezhibi örnekleri için bkz.; TSMK.A.5; TSMK.2107; TSMK.EH.58; TSMK.71; TSMK.HS.89; TİEM.402; TİEM.395; TİEM.6566).

Resim 14 SYEK. Halet Efendi 376, v.1a

Resim 15 TİEM. 452, v.2a

Zahriyelerde Tezhipli Fihristler

Zahriye tezhipleri sayfa düzeni, kompozisyon, biçim, uygulama şekli ve bezeme unsurlarıyla benzerlik gösterirken, eserin içeriğine ve yapısına bağlı olarak bazı farklılıklar da barındırmaktadır. İslâmî el yazması eser nüshalarının bazılarında bir unsur olarak içindekiler kısmı (fihrist) da bulunmaktadır. "Fihrist, bir kitabın başına veya sonuna konan ve o kitapta bulunan konu ve maddeleri ekseriya alfabe sırasına göre gösteren cetvel" olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2005, s. 959; Köse, 2018). Fihrist, çoğunlukla cüz, bölüm, fasıl ve ara başlıkları olan edebî, dinî konulu yazmalarda kitabın zahriyesinde görülmektedir (Yayla, 2022). Bazı yazmalarda takdim yazısından veya zahriyesinden sonra ya da minyatürlü yazmalarda takdim tasvirinden sonra yapıldığı da bilinmektedir (TİEM.1966, TSMK.R.862), (Bağcı, 2019). Fihrist sayfası ile kitabın metni arasında bir minyatürlü sayfa olan yazmalar da vardır (TSMK.R.924), (Uluç, 2006). Kitabın zahriyesinde kitabın başlık ve bölümlerini işaret eden tezhipli fihristler değişik tasarımlarla uygulanmıştır.

Bunun güzel bir örneği olan TİEM. 1674 numaralı, 1506 tarihli "el-Câmiu's-Sahîh" isimli yazma nüshasının zahriyesindeki fihrist tezhibi, dikdörtgen formda karşılıklı çift sayfa şeklinde tasarlanmıştır (v.1b-2a). Desen sahasının üst ve alt tarafındaki kitâbelerin içine tevkî' hattı ile v.1b'de üstte, meâlen; "Allah'ın kitabından sonraki en değerli kitaptır", altta "Allah ona rahmet eylesin, o yedi...". v.2a'da üstte "İmam Muhammed Buhârî'nin kitabı", altta "...bin iki yüz yetmiş beş hadis içerir" yazılmıştır (Bağcı, 2019, s. 144-145). Eserde 100 adet konu başlığı vardır. Kitap metni içinde "kitap" ve "bab" ile işaret edilen bu başlıklar fihristin ulama kompozisyonlu deseninde küçük paftaların içine yazılmıştır. Zahriye tezhibi, on altıncı yüzyıl Türkmen etkili üslubun renk, desen ve işçiliği ile göz kamaştırmaktadır (Resim 16).

Resim 16 TİEM. 1674, v.1b-2a

TİEM. 2062 numaralı, 1578 istinsah tarihli "Külliyât-ı Câmî" nüshasının fihristi de yazmanın zahriyesinde (v.1b-2a) yer almaktadır. Karşılıklı çift sayfa madalyon tasarımlıdır. Desen sahasının merkezindeki yazı paftasında tevkî' hattıyla meâlen v.1b'de "Bu kitap musannifların, en güzel konuşanların ve en iyi mütehakkıkların hakkında yazılmış külliyâttır"; v.2a'da "Rabbanî, Mevlâna, Abdurrahman Câmî. Allah onu mağfiretiyle kuşatsın" yazılıdır. (Bağcı, 2019, s. 144-145). Kitaptaki 24 adet konu başlığı, ortadaki yazı paftasının etrafına sıralanmış, her sayfada 12 adet olan küçük paftaların içine yazılmıştır. Tezhibi on altıncı yüzyıl Safevî Dönemi Şiraz üslubundadır. Tasarımda klasik tezhipli madalyonların etrafına, sayfaları kaplayacak şekilde halkârî işlenmiştir. 1/4 simetrili deseni hatâyî grubu ve bulut motifleriyle hazırlanmıştır (Resim 17). (Farklı tasarımları olan fihristler için bkz.; TİEM.1667, v.1b-2a; TİEM. 1949, v.1a; SYEK. Fatih 3749, v.1a).

Resim 17 TİEM. 2062, v.1b-2a

Zahriyelerde Takdim Minyatürleri

On beşinci yüzyılın son çeyreğinden başlayarak on altıncı yüzyıl boyunca Şiraz'da hazırlanan çeşitli konulardaki el yazmalarının takdim sayfalarında Süleyman Peygamber ile Saba Melikesi Belkıs'ı taht üzerinde gösteren minyatürler yapılmıştır (Bağcı, 1993). Nizâmî'nin Hamsesi, Firdevsî'nin Şahnamesi gibi minyatürlü el yazmalarının bu takdim tasvirleri, kimi zaman kitabın zahriyesinde, bazen kitabın fihrist sayfasından sonra (TSMK.R.922 ve TSMK.R.924, v2b-3a'da olduğu gibi) ya da önce yer almışlardır (TİEM.1963 ve TİEM.1966, v.1b-2a'da olduğu gibi). Genellikle çift sayfa olarak düzenlenen minyatürlerde birkaç temel tasarım kalıbı uygulanmıştır. Takdim tasvirleri, çoğunlukla el yazmasının resimlenecek metninin içeriğiyle doğrudan hiçbir ilişkisi olmayan minyatürlerdir (Uluç, 2006).

TSMK. H. 683 numaralı, on altıncı yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen "Hüsrev ile Şirin-i Şeyhî" isimli yazmanın zahriyesi (v.1b-2a) ile TSMK. H. 1475 numaralı on altıncı yüzyılın son çeyreğine tarihlenen "Şahname-i Firdevsî" isimli bir başka yazma nüshasının zahriyesinde (v.1b-2a) bu takdim / tasvirleri görülmektedir. Minyatürlerde Süleyman Peygamber ile Saba Melikesi Belkıs her biri bir sayfada kendi tahtında otururken, etrafında çeşitli mitolojik hayvanlar, kuşlar, periler ve figürler ile resmedilmiş, minyatürlü sahaların üç tarafı Safevî dönemi üslubunun özelliklerini taşıyan dış pervaz tezhibi ile çevrelenmiştir (Uluç, 2006), (Resim 18,19). (Zahriyelerde takdim tasvirleri için bkz.; TSMK.R.898, v.1b-2a; TSMK.A.3559, v.1b-2a; TSMK.H.751, v.1b-2a; TSMK.R.1029, v.1b-2a).

Resim 18 TSMK. H. 683, v.1b-2a

Resim 19 TSMK. H. 1475, v.1b-2a

SONUÇ

Zahriye tezhibi, onuncu yüzyıldan itibaren el yazması mushaf nüshalarının tezhib edilmesiyle başlamış, zamanla çeşitli konulardaki yazmalarda uygulama sahası bulmuştur. Bu süreçte, zahriyelerdeki bezeme unsurları, çeşitli şekillerdeki sayfa düzeni, tezhibinde kullanılan desenler dönemin estetik anlayışına ve sanat üslubuna ışık tutarken, kitapların sahipleri ve hamileri hakkında bilgi veren temellük kayıtları da önem kazanmıştır. Bir el yazması eserde zahriye tezhibinin tek sayfa, çift sayfa veya daha fazla sayıda düzenlenmesi, kitabın estetik bütünlüğünü ve tezhip sanatının derinliğini ve dönemin iktidar sahiplerinin sanata ve sanatkârlara olan ilgisini göstermiştir.

Bu çalışmada, çeşitli müze ve yazma eser kütüphanelerinde ve literatür taramasıyla yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda seçilen, farklı dönemlere ait, farklı konularda ve ölçülerdeki 39 el yazması kitabın zahriye bezemeleri dijital ortamda incelenmiş, zahriyelerde yer alan bezeme unsurları tespit edilmiştir. Bu tespitlere göre; farklı devirlere, sayfa yapısına, tasarıma sahip olan 19 el yazmasının zahriyesi belirlenmiştir ve seçilen zahriyeler bezeme özellikleriyle incelenmiştir. Zahriyelerde tespit edilen bezeme unsurları dört alt başlık altında ele alınmıştır; "Yazılı Zahriye Tezhibi", "Yazısız Zahriye Tezhibi", "Zahriyelerde Tezhipli Fihristler" ve "Zahriyelerde Takdim Minyatürleri".

İncelenen örnekler bağlamında; bazı zahriyelere tezhip yapılmadığı, sadece kitapla ilgili vakıf kaydı, kütüphane ve müze kaydı gibi bilgilerin yer aldığı görülür. "Yazılı Zahriye Tezhibi" başlığı altında yer alan örneklerde ise tezhipli sahanın merkezine yerleştirilen yazı paftasında çoğunlukla; ithaf, övgüler, eserin adı, müellifinin adı, mushaflarda bazı âyetler yazılmıştır. Zahriye tezhibinde bir unsur olarak karşımıza çıkan bu düzenlemede dikdörtgen, mekik veya madalyon şeklinde tasarımlar yapılmıştır.

"Yazısız Zahriye Tezhibi" başlığı altındaki zahriye tezhibinin sayfa düzeninde tasarımlar genellikle mekik, madalyon, oval ve sayfanın tamamını kaplayan dikdörtgen şeklinde yapılmıştır. Çift sayfa uygulamalarında karşılıklı sayfalar arasındaki desen bütünlüğü, renk uyumu dikkati çeker, her iki sayfada da tezhibin aynı yapılmasında titiz davranılmıştır. Karşılıklı çift sayfa olarak tasarlanan zahriyelerde, sıklıkla yoğun bir bezeme karşımıza çıkmaktadır.

Kitabın zahriyesinde bulunan başka bir önemli unsur kitabın okuyucusuna rehberlik eden fihristlerdir. "Zahriyelerde Tezhipli Fihristler" başlığı altında incelenen zahriyelerin tek sayfa ya da karşılıklı çift sayfa olarak düzenlendiği görülür. Fihristlerin tam sayfa, madalyon, mekik şeklindeki tasarımlarında kitaptaki başlıklar desen içindeki küçük paftalara yazılarak tezhip edilmiş, tezhibi zengin, işçiliği özenli uygulanmıştır.

Minyatürlü yazmaların zahriyesinde yer alan tasvirler de kitabın metninden önce okuyucuyu karşılayarak kitabın hem görsel hem de işlevsel yönlerini arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkar. "Zahriyelerde Takdim Minyatürleri" başlığı altında ele alınan zahriyelerin karşılıklı çift ve tek sayfa düzenlenmiş örneklerinde, minyatürlü sahalar üç tarafından tezhiple çevrelenmiştir. Takdim tasvirleri, çoğunlukla el yazmasının resimlenecek metninin içeriğiyle doğrudan hiçbir ilişkisi olmayan, birkaç temel tasarım kalıbının uygulandığı minyatürlerdir.

Zahriye bezeme unsurlarında dönemlere göre; farklı üslup, sayfa düzeni, motif, desen, tasarım, renk ve uygulama teknikleri görülse de altının kullanımı her devirde bütün parlaklığı ile devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Altıparmak, Ş. (2022). *Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki XVI. yüzyıl Safevî dönemi mushafların zahriye tezhibinde sayfa düzeni* (Tez No. 845083) [Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ayverdi. İ. (2005). *Misalli büyük Türkçe sözlük* (Cilt 1-3). Kubbealtı Neşriyatı.

Bağcı, F. B. (2019). *El yazması eserlerde tezhipli fihrist sayfaları (TSMK, TİEM, İÜK)* (666146) [Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Bağcı, S. (1993). Takdim minyatürlerinde farklı bir konu Süleyman Peygamber'in divanı. *Sanat tarihinde ikonografik araştırmalar Güner İnal'a armağan* (s. 35-59) içinde. Hacettepe Üniversitesi.

Ceran, M.H. (2019). *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Selçuklu üslubundaki zahriye sayfaları ve şemse formlarının tezhip açısından değerlendirilmesi* (Tez No. 558538) [Yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Çağman, F. (2023). Kanunî Sultan Süleyman döneminde kitap sanatları. L.Uluç (Ed.), *Filiz Çağman seçme makaleler* (s.211-255) içinde. Nakkaş Tezyini Sanatlar Merkezi.

Çögenli, H. (2011). *Princeton Üniversitesi (Amerika) Fırestone Kütüphanesi'nde bulunan tezhibli bir Kurân-ı Kerîm'in tahlili* (268799) [Yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Demircan, A. Z. (2010). *XIV. Yüzyıl Anadolu Türk tezhip sanatı tasarımları* (Tez No. 274485) [Doktora tezi. Mimar Sinan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Derman, F. Ç. (2009). Osmanlıda klasik dönem. A. R. Özcan (Ed.), *Hat ve tezhip sanatı* (s.343-359) içinde. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Derman, Ç. (2010). Tarihimizde mushafların bezenmesi. *Diyanet İlmi Dergi* (ayrı basım), 46(4), 137-144.

Gacek, A. (2020). *Arapça elyazmaları için rehber* (A. Benli ve M. C. Kaya, Çev.). Klasik (Orijinal eserin yayın tarihi 2009).

Güleç, P. (2011). *Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bezemeli Hamse-i Nizamî nüshalarının tezhip özellikleri* (332550) [Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Köse, Y. (2018). Table of contents. Y. Köse and J. Karolewski (Ed.), *Manuscript cultures 9: Wonders of creation: Ottoman manuscripts from Hamburg collection* (s.95-99) içinde. Hamburg University.

Küpeli, G. (2007). *II. Bâyezid dönemi tezhip sanatı* (261440) [Sanatta yeterlik tezi. Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Özcan, B. Ş. (2007). *Timur devri Herat tezhip ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)* (261455) [Sanatta yeterlik tezi. Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Öztürk, U. (2021). III. Murad'ın kütüphanesi için hazırlanmış bazı madalyonlu eserler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (27), 609-687.

Tanındı, Z. (1990). 1278 Tarihli en eski Mesnevî'nin tezhipleri. *Kültür ve Sanat*, (8), 17-22.

Tanındı. Z. (2019). *Yazıda ahenk ve renk Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundan sanatlı kitaplar belgeler ve hüsn-i hatlar* (Cilt 1-2). Sadberk Hanım Müzesi yayını.

Uluç, L. (2006). *Türkmen valiler, Şirazlı ustalar, Osmanlı okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz elyazmaları.* Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.

Yayla, M.A. (2022). Kullanıcı dostu bir unsur: Lâmiî'nin Nefehât tercümesinin Topkapı A.1422 nüshasındaki fihriste yakından bakmak. *Mutad*, IX (2), 550-561.

(2010). *1400. Yılında Kur'an–ı Kerim sergi kataloğu*. M. Unustası (Ed.). Antik A.Ş. Kültür yayınları.

(2023). *Sultan Fatih'in şahsî kitaplığı yazma eser sergisi kataloğu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları.

Görsel Kaynakçası

Altıparmak, Ş. (2022). *TİEM. 230, v.1b-2a* [Tezhip]. Şeyma Altıparmak kişisel arşivi.

Altıparmak, Ş. (2022). *TİEM. 374, v.1b-2a* [Tezhip]. Şeyma Altıparmak kişisel arşivi.

Bağcı, F. B. (2019). *TİEM. 1674, v.1b-2a* [Tezhip]. F.Betül Bağcı kişisel arşivi.

Bağcı, F. B. (2019). *TİEM. 2062, v.1b-2a* [Tezhip]. F.Betül Bağcı kişisel arşivi.

Güleç, P. (2011). *SYEK. Ayasofya 3858, v.1a* [Fotoğraf]. Pınar Güleç kişisel arşivi.

Güleç, P. (2011). *SYEK. Halet Efendi 376, v.1a* [Tezhip]. Pınar Güleç kişisel arşivi.

Küpeli, G. (2007). *İÜNEK. 6662, v.1b-2a* [Tezhip]. II. Bâyezid dönemi tezhip sanatı isimli tezden taranmıştır.

Özcan B, Ş. (2007). *TSMK. B. 282, v.10a* [Tezhip]. Timur devri Herat tezhip ekolü (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi) isimli tezden taranmıştır.

SYEK. Şehzade Mehmed 67, v.1b-2a [Tezhip]. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK)'in izniyledir.

SYEK. Süleymaniye 1025, v.1b-2a [Tezhip]. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK)'in izniyledir.

SYEK. Süleymaniye 1009, v.1b-2a [Tezhip]. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK)'in izniyledir.

SYEK. Şehzade Mehmet 101/1, v.1a [Tezhip]. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK)'in izniyledir.

SYEK. Şehzade Mehmet 101/2, v.27a [Tezhip]. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK)'in izniyledir.

SYEK. Şehzade Mehmet 101/3, v.51b-52a [Tezhip]. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK)'in izniyledir.

Tanındı, Z. (1990). *KMM. 51, v.1a* [Tezhip]. 1278 Tarihli en eski Mesnevî'nin tezhipleri makalesinden taranmıştır.

Tanındı, Z. (1990). *KMM. 51, v.2a* [Tezhip]. 1278 Tarihli en eski Mesnevî'nin tezhipleri makalesinden taranmıştır.

Uluç, L. (2006). *TSMK. H. 683, v.1b-2a* [Minyatür]. Türkmen valiler, Şirazlı ustalar, Osmanlı okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz elyazmaları kitabından taranmıştır.

Uluç, L. (2006). *TSMK. H. 1475, v.1b-2a* [Minyatür]. Türkmen valiler, Şirazlı ustalar, Osmanlı okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz elyazmaları kitabından taranmıştır.

(2010). *TİEM. 452, v.2a* [Tezhip]. 1400. Yılında Kur'an–ı Kerim sergi kataloğu'ndan taranmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The aim of the study is to examine the frontispiece illumination, which is one of the ornamental sections in manuscript books, and to identify the decorative elements in the frontispieces. It also aims to determine the contributions of these elements to the book and the art of illumination.

Method: In this study, the frontispiece illumination of 39 manuscripts from different periods, on different subjects and sizes, selected as a result of research and examinations in the Süleymaniye Manuscript Library (SYEK), Turkish and Islamic Arts Museum (TİEM), Topkapi Palace Museum Library (TSMK), Istanbul University Rare Works Library (İÜNEK) and Konya Mevlana Museum (KMM), were digitally examined. According to these findings; frontispieces of 19 manuscripts with different periods, page structure and design were determined and the selected frontispieces were analyzed with their ornamental features. The decoration elements in frontispieces were also identified.

Results: As a result of research and examinations conducted in various museums and manuscript libraries and through literature review on the subject, the decorative elements in a total of 19 frontispieces were classified into four groups. "Illuminated Frontispiece with Text,"

"Illuminated Frontispiece without Text," "Illuminated Fihrists in Frontispieces," and "Introductory Miniatures in Frontispieces" were discussed under the subheadings.

Conclusion: Frontispiece illumination began with the illumination of manuscript copies of the Qur'an in the tenth century, and over time it found application in manuscripts on various subjects. During this process, the decorative elements in frontispieces, the page layout in various forms, and the patterns used in illumination reflected the aesthetic understanding and artistic style of the period. Additionally, the records of ownership that provided information about the owners and patrons of the books also gained importance. The arrangement of frontispiece illumination in a manuscript work as a single page, double page or more showed the aesthetic integrity of the book, the depth of the art of illumination and the interest of the ruling powers of the period in art and artists.

In this study, the frontispiece illumination of 39 manuscripts from different periods, on different subjects and sizes, selected as a result of research and examinations conducted from various museums and manuscript libraries and through literature review, were examined digitally and the decorative elements in the frontispieces were determined. According to these determinations; the frontispieces of 19 manuscripts from different periods, page structure and design were determined and the selected frontispieces were analyzed with their ornamental features.

The identified ornamental elements are discussed under four subheadings: "Illuminated Frontispiece with Text," "Illuminated Frontispiece without Text," "Illuminated Fihrists in Frontispieces," and "Introductory Miniatures in Frontispieces."

In the context of the analyzed examples, it is seen that some of the frontispiece are not illuminated, and only information about the book such as foundation records, library and museum records are included. In the examples under the title of “Illuminated Frontispiece with Text” the text panel placed in the center of the illuminated area mostly includes dedications, praises, the name of the work, the name of the author, and some verses in Qur’an. In this arrangement, which appears as an element in the frontispiece illumination, designs were made in the form of rectangles, shuttles or medallions.

In the page layout of the frontispiece illumination under the title "Illuminated Frontispiece without Text", the designs are generally made in the form of shuttles, medallions, ovals and rectangles covering the entire page. In double-page applications, the integrity of the patterns and color harmony between the facing pages draw attention, and meticulous care was taken to make the illumination the same on both pages. In the frontispieces designed as double-page facing pages, we often encounter an intense ornamentation.

Another important element in the book's frontispiece are the indexes that guide the reader of the book. The frontispiece examined under the title "Illuminated Fihrists in Frontispieces" are seen to be arranged as single pages or double pages facing each other. In the designs of the fihrists in the form of a full page, medallion, shuttle, the titles in the book were illuminated by writing on small panels in the pattern. The illumination was rich, the craftsmanship was carefully applied.

The illustrations in the frontispieces of manuscripts with miniatures also appear as an element that increases both the visual and functional aspects of the book by welcoming the reader before the text of the book. In the examples of frontispieces arranged as double and single pages, which are discussed under the title "Introductory Miniatures in Frontispieces", the miniature fields are surrounded by illumination on three sides. Introductory depictions are mostly miniatures in which a few basic design patterns are applied, which have no direct relationship with the content of the manuscript text to be illustrated.

Although different styles, page layouts, motifs, patterns, designs, colors and application techniques are seen in frontispiece decoration elements according to the periods, the use of gold has continued with all its brilliance in every period.